

Jan Zámečník

**„Hledáš-li
Boha v lásce..“**

Čtyři teologické studie
o Josefu Šafaříkovi

„Hledáš-li Boha v lásce...“

Čtyři teologické studie o Josefu Šafaříkovi

Jan Zámečník

Recenzovali:

doc. David Drozd, Ph.D.

Mgr. Jan Kranát, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

© Jan Zámečník, 2020

ISBN 978-80-246-4412-7

ISBN 978-80-246-4434-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	7
Josef Šafařík, Dorothee Sölleová a problém smrti	9
Moc, Všemohoucí a hledání absolutního Boha	32
Josef Šafařík, Erich Fromm a masová morálka	58
Antigona, Sókratés a opuštěný Ježíš	77
Několik slov na závěr	88
Ediční poznámka	92
Soupis literatury	93
Jmenný rejstřík	100

Věnuji své manželce Janě.

Úvod

Josef Šafařík (1907 Prostějov – 1992 Brno), vzděláním stavební inženýr, se věnoval technické profesi jen zlomek svého života. Od sklonku 30. let se stále hlouběji nořil do idejí spisovatelů, vědců, filosofů, teologů a dalších myslitelů, kriticky se s nimi vyrovnával a výsledek svého intelektuálního a existenciálního zápasu postupně přetavoval do vlastního, svébytného díla. V roce 1948 zvítězil v soutěži vypsané nakladatelstvím Družstevní práce, kam zaslal esej *Sedm listů Melinovi*. Esejistickému žánru zůstal věrný nadosmrti, jako by vytušil, že nebude považován ani za „čistého“ filosofa, ani za autora krásné literatury. Vydal se do meziprostoru, který spojuje obojí a umožnil mu vyjádřit niterné představy s neobvyklou působností. Způsob, jakým cituje z odborných děl, parafrázuje názory druhých, a vyhrocenou subjektivitu, s níž předkládá vlastní teze, můžeme z čistě akademického hlediska kritizovat. Měli bychom však mít na paměti, že všechny tyto rysy jsou pro esejistiku příznačné. Šafařík riskoval, že se stane těžce zařaditelným, a proto opomíjeným.

Politický zlom, který přišel ve stejném roce, kdy autor dosáhl prvního knižního úspěchu, negativně předznamenal jeho další spisovatelskou dráhu. Šafařík nadále studoval a tvořil s nesmírnou pílí, avšak bez oficiálních publikačních možností, ve vnitřní emigraci, symbolizované ústranním jeho brněnského bytu, kde se o něj do konce života obětavě starala jeho manželka Anna. První drobné práce se mu podařilo otisknout až na konci 60. let. I tentokrát šlo o krátké nadechnutí, po kterém se Šafařík znovu stáhl do neveřejného prostoru. Ojedinele publikoval v samizdatu a neúnavně pracoval na díle, které mělo být zpečetěním jeho celoživotního úsilí. Mohutný esej nazvaný *Cestou k poslednímu* se do rukou čtenářů dostal jen několik dní před jeho smrtí.

Přestože byl Josef Šafařík zatlačen na okraj oficiálního kulturního dění, vytvořil se kolem něj okruh přátel a příznivců. Patřili mezi ně Jaromír John (Bohumil Markalous), Jiří Kuběna, Josef Topol, Pavel Švanda, Antonín Přidal a řada dalších osobností. Důvěrné pouto pojilo Šafaříka rovněž s Václavem Havlem, jenž o něm později prohlásil: „Josef Šafařík byl podle mého soudu velký muž, který bude doceněn teprve časem.“¹

Havlova slova dosud neztratila na platnosti. Dílo – a vlastně i jméno – Josefa Šafaříka je širší veřejnosti stále neznámé, ačkoli na poli odborné reflexe došlo v posledních letech ke značným posunům.² Za zásadní příspěvek lze považovat zejména disertaci Davida Drozda *Fenomén divadla v myšlení Josefa Šafaříka*, která vyšla knižně v roce 2009.³ Autor se v ní věnuje řadě oblastí a svým záběrem tematicky přesahuje to, co naznačuje název jeho práce. Je ovšem pochopitelné, že některými důrazy a s nimi spjatými hlubšími souvislostmi se mohl zabývat jen okrajově. Stejně tak je zřejmé, že zkoumání Šafaříkova mnohvrstevnatého myšlenkového světa není ani zdaleka ukončeno.

Čtyři studie o Josefu Šafaříkovi chtějí být dalším krokem k osvětlování tohoto světa, a sice krokem převážně etickým a teologickým. Pro dokreslení Šafaříkových názorů a postojů využívám deníky Anny Šafaříkové. K zápisům, ve kterých zaznamenává výroky a události ze života svého manžela, je však třeba přistupovat obezřetně, neboť autorův hlas z nich zaznívá zprostředkovaně a nemáme záruku, že je vždy tlumočen věrně.

Přál bych si, aby předložené studie umožnily čtenářům hlubší seznámení s Josefem Šafaříkem, humanistickým myslitelem, jenž chtěl kritikou moci, úvahami o umění, kultuře, filosofii i náboženství přispět k tomu, aby lidé žili plný, autentický, nezmechanizovaný život. V závěru svého eseje *Člověk ve věku stroje* Josef Šafařík příznačně píše: „Společnosti, která si přivodí těžkosti tím, že chce být nejen strojová, ale i lidská, budou tyto těžkosti přičteny k slávě, nikoli haně.“⁴

1 Citováno podle Josef Šafařík: *Hrady skutečné a povětrné*, Praha: Dauphin 2008, zadní klopka.

2 Základní uvedení do filosofických a teologických souvislostí Šafaříkova díla může čtenář najít v mé diplomové práci *Smrt v díle Jana Čepa a Josefa Šafaříka*, která byla publikována jako příloha časopisu *Tvar* v roce 2002 (Jan Zámečník: *Smrt v díle Jana Čepa a Josefa Šafaříka*, Příloha obydleníku *Tvar*. Edice TVARy, řada A, sv. 10–11, 2002). Dále viz například sborníky z konferencí o Šafaříkovi: David Drozd (ed.): *Setkání v mezidveřích kulisy a smrti. Život a dílo Josefa Šafaříka nejen v divadelních souvislostech*, Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně 2007; Jitka Šotkovská (ed.): *Setkání v mezidveřích kulisy a smrti II. Život a dílo Josefa Šafaříka nejen v divadelních souvislostech*, Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně 2015. V rámci pojednání o generaci tzv. šestatřicátníků věnoval pozornost Josefu Šafaříkovi také Pavel Kosatík v knize *„Ústně více“*. *Šestatřicátníci. Román faktu*, Brno: Host 2006. Viz též Martin C. Putna: *Česká katolická literatura 1945–1989 v kontextech*, Praha: Torst 2017, s. 673–676.

3 David Drozd: *Fenomén divadla v myšlení Josefa Šafaříka*, Brno: JAMU 2009.

4 Josef Šafařík: *Člověk ve věku stroje*, in: J. Šafařík: *Hrady skutečné a povětrné*, s. 54.

Josef Šafařík, Dorothee Sölleová a problém smrti

Při četbě díla *Cestou k poslednímu* si brzy povšimneme, že se Josef Šafařík k myšlenkám mnoha teologů staví negativně. Vedle postav, které pranýřuje, se ovšem objevují rovněž bohoslovci, pro jejichž jednotlivé výroky má pochopení, například Dietrich Bonhoeffer či Claude Tresmontant.⁵ I tu je třeba nicméně klást důraz na právě uvedené spojení „jednotlivé výroky“, protože Šafařík je k těmto teologům nejen přejný, ale rovněž kritický. Na jedné straně tak před námi stojí autoři, které tento myslitel jednoznačně zařazuje k obhájcům moci,⁶ na straně druhé ti, jež je ochoten alespoň částečně rehabilitovat. Jeho postoj k německé protestantské teoložce Dorothee Sölleové (1929–2003) se však této jednoduché typologii vymyká. Zdá se, že právě v ní Šafařík našel spřízněnou duši, duši vášnivou a vzpírající se mocenským nárokům. Tomu odpovídá skutečnost, že na její adresu nepadne ani slovo výtky.

Ve svém opus magnum Šafařík několikrát uvádí jednu z nejznámějších knih Dorothee Sölleové *Zástupnost (Stellvertretung)*. V jeho archivu se našla rovněž úvaha, kterou tato teoložka proslovila pro západoněmecký rozhlas a jejíž název zněl *Fantazie – křesťanská ctnost (Phantasie – eine christliche Tugend)*.⁷ Podle údaje uvedeného na titulním listu se vysílala 3. března 1968. Podíváme-li se na její obsah, je patrné, že jde o výňatek z její knihy *Fantazie a poslušnost (Phantasie und Gehorsam)*. Obě jmenované knihy se tedy nutně stávají základem hledání spojníc mezi myšlenkovým světem Josefa Šafaříka a Dorothee Sölleové.

5 Viz například Josef Šafařík: *Cestou k poslednímu*, Brno: Atlantis 1992, s. 12 a 50.

6 Jako zastánce mocenského postoje chápe Šafařík kupříkladu Hanse Urse von Balthasara (viz J. Šafařík: *Cestou k poslednímu*, s. 509 nn. a 606).

7 Šafařík také znal polemiku, kterou se Sölleovou vedl Helmut Gollwitzer ve své knize *O Boží zástupnosti (Von der Stellvertretung Gottes)*. S tímto teologem se vyrovnává na stránkách *Cestou k poslednímu* (viz například J. Šafařík: *Cestou k poslednímu*, s. 220).

Na 13. straně *Cestou k poslednímu* Šafařík píše: „Teilhard de Chardin bije na poplach: ‚K sjednocení s Bohem musíš především být – být sám sebou, tak úplně jak jen možno.‘ Nebo Dorothee Sölleová, známá svým chápáním Krista jako člověka ‚zástupce‘ před Bohem: míní tím, že Kristus ‚očekává od nás víc, než co dosud jsme‘.“

Z citátu je zřejmé, co Šafaříkovi leží na srdci – jde mu o uskutečnění člověka jako autentické bytosti. A právě o takovou autenticitu usiluje i Sölleová. Zdůrazňuje-li, že od nás Kristus očekává víc, než co dosud jsme, znamená to, že je jí blízká dynamická, nikoli statická antropologie. Jinými slovy: člověk se uskutečňuje na cestě, v úsilí o překonávání svého starého, ztuhlého „já“, přičemž cílem tohoto namáhavého putování je získání „já“ autentického, svobodného.

V knize *Zástupnost* Sölleová uvažuje o Ježíši jako o „učiteli“.⁸ Tento termín sice může znít poněkud reduktivně, ale autorka o tomto nebezpečí dobře ví, a proto se úzkému vymezení učitelské role brání. Pravý učitel nepředává jenom „obsah“, ale především sám sebe, to jest – šafaříkovsky řečeno – ručí za to, co se druhému snaží zprostředkovat. V opačném případě by byl pouze nahraditelným „učebním strojem“ – a takto nahraditelný jednotlivec je podle Sölleové nahrazení hoden.⁹ Skutečný učitel nenahrazuje, ale zastupuje člověka, který ještě nedorostl pravé autenticitě a svobodě. Ve chvíli, kdy k nim dospěje, splnil učitel svůj úkol. Slovy autorky: „Pedagogický proces dosáhne svého cíle tehdy, když žák získá sám vlastní identitu a nalezne své ‚vlastní místo‘.“¹⁰ Sölleová se jasně staví proti představě „věčného učitele“, která na druhé straně předpokládá „věčné dítě“¹¹ a odmítá přijmout obraz tyranského a mocného Boha, kterému odpovídá bezmocný člověk, jenž musí poslouchat a pasivně přijímat, co se mu shora řekne.¹²

Tento antimocenský patos plně odpovídá intencím Josefa Šafaříka, pro kterého myšlenka všemohoucího Boha znamená nutně představu bezmocného, sobě odcizeného – protože mocí naprosto určeného – člověka. S tímto pojetím se přitom nesetkáváme až v *Cestou k poslednímu*, ale

8 Dorothee Sölle: *Stellvertretung. Ein Kapitel Theologie nach dem „Tode Gottes“*, 4. vyd., Stuttgart: Kreuz 1967, s. 154–156.

9 Tamtéž, s. 155.

10 Tamtéž, s. 155 n.

11 Tamtéž, s. 156.

12 Podobný důraz klade i protestantský etik Arthur Rich, pro kterého není představa Boha jakožto Otce slučitelná s degradací člověka na nesvobodný stroj. S myšlenkou otcovství je naopak spjata dospělá odpovědnost jeho dcer a synů. (Arthur Rich: *Etika hospodářství I. Theologická perspektiva*, přel. Karel Floss – Václav Frei – Alois Rozehnal et al., Praha: OIKOYMENH 1994, s. 161.)